

Dėl Vartotojų teisių apsaugos įstatymo Nr. I-657 2 ir 10 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto (XIVP-4206)¹, kuriuo siūloma Vyriausybės strateginės analizės centrui (STRATA) pavesti analizuoti būtiniausių maisto kainų tendencijas, teikti pasiūlymus dėl vartotojų teisių apsaugą reglamentuojančių įstatymų keitimo. Be to, siūloma įpareigoti STRATĄ rinkti duomenis iš privačių įmonių apie prekių kainų dedamąsias dalis.

Anot iniciatorių, projekto rengimą paskatino rekordiškai aukštos infliacijos nulemtas „smarkiai išaugusių kainų poveikis Lietuvos gyventojams“². Šią riziką tikimasi sumažinti valstybės institucijai pavedus funkciją stebėti kainų dedamąsias. Tačiau kaina rinkoje nėra nustatoma pagal formulę: sąnaudų suma plius pageidaujamas priedas, kurį galima lengvai „pridėti“ ir taip pat lengvai apkarpyti. Tai planinės ekonomikos požymis.

Projektu nėra sprendžiamos ir esminės visuotinio kainų augimo problemos ištakos – pigių pinigų politikos nulemtas pinigų nuvertėjimas. Nepripažinusios fiskalinės bei monetarinės politikos poveikio kainų augimui, valstybės institucijos perkelia visą atsakomybę už kainų augimą verslui, priešina visuomenę su jai tarnaujančiais ūkio subjektais. Pareiga rengti kainų stebėsenos planus ir siūlyti įstatymų pakeitimus suponuoja galimą didesnį valstybės kišimąsi į rinką ir kainų kontrolę.

Įsikišimas į kainų mechanizmą sukurs paklausos ir pasiūlos disbalansą

Projekte remiamasi klaidinga prielaida, kad informacija apie galutinių prekių kainų augimą ir kaštų dedamąsias gali paaiškinti tikrąsias infliacijos priežastis. Kaina rinkoje priklauso nuo pasiūlos ir paklausos, nuo vartotojo gaunamos naudos bei turimų vartojimo alternatyvų. Žvelgiant į žmonių santykius, formuojamus rinkoje kainų pagalba galima pamatyti, kad tai, kas vienai pusei yra kaina, kitai pusei visada yra pajamos. Tad pajamų augimo tendencija, kuri Lietuvoje skatinama įvairiomis priemonėmis, visuomet reiškia ir kainų augimą. Nevaržomai veikiantis kainų signalas yra svarbus tuo, kad perduoda pardavėjams, gamintojams bei investuotojams informaciją apie vartotojų poreikius ir leidžia efektyviai koordinuoti ribotus išteklius rinkoje.

Jeigu į rinkos mechanizmą įsikiša valdžia, sukuriamas disbalansas: tuo atveju, kai kaina dėl išaugusios paklausos turi didėti – dirbtinis kainos slopinimas pasiųstų signalą gaminti, tiekti ar

¹ Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymo Nr. I-657 2 ir 10 straipsnių pakeitimo įstatymas
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/01f7733086c811ef84ff9693ecd03ff5?jfwid=55mmlvled>

² Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymo NR. I-657 2 ir 10 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/381f20c086c811ef84ff9693ecd03ff5?jfwid=55mmlvled>

importuoti santykinai mažiau prekių. Be to, įmonių siekis minimizuoti politinio spaudimo riziką gali vesti prie mažesnės konkurencijos. Tai reiškia, kad Projektu siūloma kainų stebėseną ar potencialus numatomas kainų reguliavimas lemtų sutrikimus būtinųjų maisto produktų gamyboje bei tiekime. Visos ekonomikos grandys, kurios tebedirbtų su šios kategorijos prekėmis turėtų vykdyti vidinį išteklių perskirstymą. Jeigu valstybė nori užtikrinti tam tikrų bazinių produktų prieinamumą labiausiai skurstantiems gyventojams, tam yra skirtos socialinės politikos priemonės – pašalpos, socialinės kortelės ir pan. Įtraukti visus ekonomikos dalyvius į perskirstymą reikštų didelę riziką, kad bazinių maisto produktų bus stokojama, jų kokybė prastės, o Lietuvos įmonių konkurencingumui atsirastų papildomas iššūkis.

Jeigu kainos auga, tai gali įvykti dėl vieno iš šių veiksnių: konkrečios prekės paklausos augimo, pasiūlos sumažėjimo arba pinigų nuvertėjimo. Jeigu kainos kyla dėl pastarosios priežasties, politikai turėtų visuomenei reguliariai priminti apie monetarinės politikos įtaką ir nekiršinti skirtingų visuomenės grupių.

Dėmesys nukreipiamas nuo tikrųjų visuotinio kainų augimo priežasčių

Norint visuomenei paaiškinti tikrąsias problemos ištakas, dėmesys turi būti nukreiptas ne į pavienio kainų segmento, o į visuotinį kainų augimą paaiškinančių priežasčių ištakas.

- **Pinigų kiekis Lietuvoje pandemijos laikotarpiu išaugo ženkliai sparčiau, nei vidutiniškai euro zonoje.** Lietuvoje 2020 m. M3 pinigų kiekio³ rodiklis išaugintas 25,8 proc., kai euro zonos vidurkis siekė 11,4 proc. 2021 m. Lietuvoje jis augo dar 18,4 proc., kai euro zonoje – 7 proc. Tai lėmė aukščiausią kainų šuolį tarp Europos šalių.
- **Pinigų kiekio augimą lydėjusi infliacija pasireiškė su būdingu vėlavimu, siekiančiu 1–2 metus.** Svarbu atkreipti dėmesį, kad Lietuvoje metinis suderinto vartotojų kainų indekso (SVKI) pokytis dar 2022 m. sausį (iki karo Ukrainoje pradžios) siekė 12,3 proc.⁴ Todėl galima konstatuoti, kad karas Ukrainoje tik paspartino, o ne sukėlė visuotinį kainų šuolį.
- Kainų augimas buvo prislopintas, kai ECB sugriežtino pinigų politiką. Tai lėmė pinigų kiekio mažėjimą euro zonoje ir leido stabilizuoti rekordinę infliaciją.

³ M1 pinigų kiekis: apyvartoje esantys gryniesi pinigai + einamieji indėliai

M2 pinigų kiekis: M1 + terminuotieji indėliai iki 2 metų

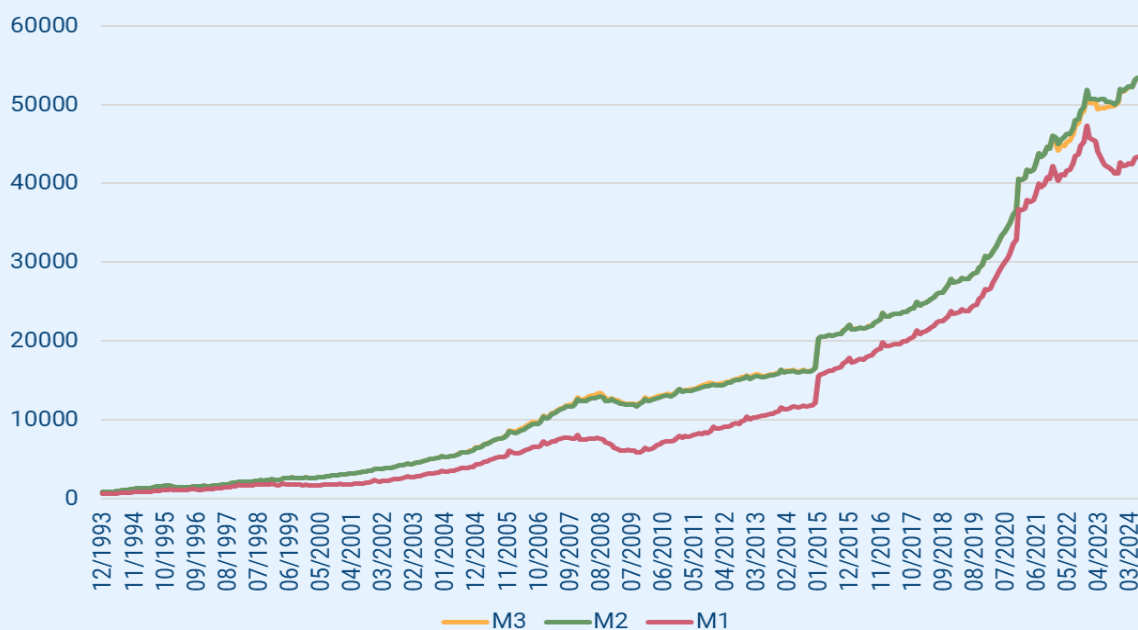
M3 pinigų kiekis: M2 + skolos vertybiniai popieriai iki 2 m.

⁴Eurostat (žiūrėta 2025-01-10)

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/prc_hicp_manr_custom_14927650/default/table?lang=en

1 PAVEIKSLAS

Pinigų kiekis Lietuvoje (mln. eurų)

Šaltinis – Lietuvos bankas.

Taigi, pigių pinigų politika lėmė euro nuvertėjimą ir sukėlė situaciją, kurią aprašo Projekto iniciatoriai: pažeidžiamiausios visuomenės grupės susiduria su maisto prekių, būsto įperkamumo problemomis. Projekto Aiškinamajame rašte taikliai pastebima, kad „(s)partus populiariausių prekių ir paslaugų kainų augimas labiausiai paveikia mažesnes pajamas turinčius asmenis, gausias šeimas, vienišus tėvus ir senjorus“⁵. Būtent nuolatinis naujų pinigų liejimas į ekonomiką susijęs su ekonominės nelygybės didėjimu – pirmieji naujų pinigų gavėjai gauna naudą dėl padidėjusios perkamosios galios, o kitus gavėjus šie pinigai pasiekia jau išaugus kainoms⁶. Susiklostę situacija, kai kainų augimas vieniems nėra problema, o kitiems tai realiai mažina pajamas.

⁵ Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymo NR. I-657 2 ir 10 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/381f20c086c811ef84ff9693ecd03ff5?jfwid=55mmlvled>

⁶ Šis reiškinys vadinamas *Cantillono* efektu (pavadintas jį apibūdinusio XVIII a. ekonomisto Richard Cantillon vardu), kuris nurodo, kad naujai įlieti pinigai ekonomikoje pirmiausia naudą suteikia jų ankstyviesiems gavėjams, kol kainos dar nėra pakilusios, tuo tarpu vėlesni gavėjai susiduria su jau padidėjusiomis kainomis.

Todėl siekdamas spręsti būtinųjų prekių įperkamumo problemą, valdžios institucijos pirmiausiai turėtų stebėti ne privačių įmonių kainodaros struktūrą, praktiką, o įvertinti, kiek monetariniai aspektai, mokesčiai, įėjimo į rinką barjerai ir administracinė našta trukdo funkcionuoti rinkai, mažina ekonomikos efektyvumą ir prisideda prie kainų augimo.

Kvestionuojamas įmonių ūkinės veiklos laisvės principas

Projektas parengtas nesilaikant kokybiškos teisėkūros principų:

- Jokia įmonė negali sau leisti planuoti nuostolingos veiklos. Pareiga siekti pelno numatyta Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatyme: „(v)aldymo organai neturi teisės priimti sprendimų ar atlikti kitų veiksmų, kurie pažeidžia bendrovės įstatus ar yra priešingi įstatuose nurodytiems bendrovės veiklos tikslams, akivaizdžiai viršija normalią gamybinę-ūkinę riziką, yra akivaizdžiai nuostolingi (prekių, paslaugų ar darbų pirkimas didesnėmis arba jų pardavimas mažesnėmis negu rinkos kainomis, bendrovės turto švaistymas) ar akivaizdžiai ekonomiškai nenaudingi“⁷. Todėl nėra aišku, kaip duomenų apie kainų dedamąsias perdavimas valdžios institucijoms suteiktų pagrindą koreguoti įmonių kainodarą.
- Nesvarstoma alternatyva pasitelkti jau turimus duomenis, kuriuos apie SVKI renka Valstybės duomenų agentūra (VDA), o analizę vykdo Lietuvos bankas. Todėl papildomų duomenų rinkimas ir kišimasis į privačią sferą – įmonių kainodarą nėra proporcinga priemonė siekiamam tikslui – kainų dinamikos analizei. Taidubliuoja panašią funkciją jau vykdančių institucijų veiklą.
- Aiškinamajame rašte pateiktas teiginys „Priėmus įstatymą, neigiamų pasekmių nenumatoma“⁸ rodo, kad neatliktas tinkamas poveikio vertinimas, kadangi numatoma prievolė teikti duomenis apie kainų komponentus pareikalaus įmonių laiko ir išteklių. Tai reiškia, kad administracinė našta neišvengiamai augs.

⁷Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=-19bv5mq1p1&actualEditionId=bVofdsZqX&documentId=TAIS.106080&category=TAD>

⁸ Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymo NR. I-657 2 ir 10 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/381f20c086c811ef84ff9693ecd03ff5?jfwid=55mmlvled>

REKOMENDACIJOS

Siekiant orientuotis į tikrąsias visuotinės infliacijos priežastis ir užtikrinti kokybiškos teisėkūros principus, siūloma:

- **Atsisakyti nuostatos rinkti duomenis apie kainų dedamąsias iš privačių subjektų, laikant ją pertekline.** Siekiant infliacijos tendencijų analizės, remtis jau turima Valstybės duomenų agentūros, Žemės ūkio informacinio centro ir kitų institucijų informacija. Bet kuri valstybės institucija jau dabar gali vykdyti analizę apie infliacijos dinamiką remiantis šiais duomenimis.
- **Šviesti visuomenę apie kainų vaidmenį, veiksnius, turinčius įtakos kainoms, kainų ir pajamų tarpusavio ryšį.** Vertindami kainą kaip pirkėjai, esame linkę manyti, kad ji yra per didelė, nes tai yra mūsų išlaidos. Vertindami kainą kaip pardavėjai, manome, kad ji – per maža, nes tai mūsų potencialios pajamos. Supratimas apie kainų ir pajamų ryšį skatintų visuomenės santarvę ir įgalintų politikus išvengti visuomenės supriešinimo.
- **Su maisto įperkamumo problema susidurianties žmonėms skirti tiesioginę socialinę paramą, skatinti bendruomeniškus sprendimus bei labdarą, o ne reguliuoti visų prekių ir paslaugų kainas.**
- **Įpareigoti Lietuvos banką reguliariai teikti duomenis apie pinigų kiekio dinamiką** Seimui ir kitoms atsakingoms institucijoms. Tai leistų atkreipti dėmesį į tikrąsias visuotinės infliacijos priežastis.
- **Inicijuoti diskusiją dėl ECB tikslo – 2 proc. metinės infliacijos.** Tai padėtų užtikrinti, kad įstatymo iniciatorių siekis kovoti su kainų augimu neprieštarautų Centrinio Banko vykdomai politikai.
- **Jeigu būtų nuspręsta priimti Projektą, jame numatyti privalomą ex post teisinio reguliavimo poveikio vertinimą.** Praėjus numatytam terminui, išanalizuoti, kokio dydžio administracinę naštą, nenumatytus padarinius žmonėms sukėlė šis pasiūlymas, kokius išsikeltus tikslus leido pasiekti.

Kiti Lietuvos laisvosios rinkos instituto analitiniai darbai kainų tema

- [Faktai ir analizė. Kokie pinigų politikos pokyčiai įgalino visuotinį kainų augimą?](#)
- [Rinktinė „Kaina rinkoje“](#)
- [„Rinkimų knyga. Mandatas lyderystei“](#)